

ІНТЕЛÉКТ (від лат. *intellectus* — розуміння, розум, пізнання) — відносно стійка структура розумових здібностей індивіда. Зазвичай І. визначають за рівнем розвитку, який розглядають у зв'язку з такими пізнав. процесами, як сприймання, пам'ять, уява тощо. Трактують І. як заг. розум. здібності використовують у вигляді поведінк. характеристик індивіда, пов'язаних з розумінням та прогнозуванням подій, ефективністю діяльності, успіш. адаптацією до нових життєвих завдань. За можливістю виявлення І. виокремлюють 3 його типи: генет. (не може бути виявлений жодною з методик), поведінк. (проявляється у поведінці й діяльності людини), вимірjuвал. (визначають за оцінкою результатів відповід. тестування); розрізняють також вербал. і невербал. І. У філософії термін «І.» використовують для позначення вищої пізнав. здатності (надчуттєвого осягнення духов. сутностей) на противагу розуму як нижчій пізнав. здатності (до елементар. абстракції). У протилеж. значенні ці поняття застосовував І. Кант (І. — здатність до формування понять, розум — метафіз. ідей). Таке тлумачення набуло поширення у нім. філософії, зокрема його поділяв Г. Гегель. У психології існують 2 осн. напрями вивчення І.: тестологічний та експерим.-психологічний. У межах першого І. визначають за допомогою тестів (їх на поч. 20 ст. запропонували використовувати франц. вчені А. Біне і Т. Симон) з виявлення вмінь розкривати значення слів, виконувати операції з цифрами й фігурами, запам'ятовувати інформацію та ін. На основі показників виконання цих завдань установлюють коефіцієнт І. (IQ — *intelligence quotient*). У працях сучас. зх. психологів, зокрема швейцар. вченого Ж. Піаже та нім. — В.-Л. Штерна, найпоширенішим є трактування І. як біопсих. адаптації до наяв. обставин. Розглядаючи І. як універсал. спосіб урівноваження індивіда з середовищем, Ж. Піаже виділив 4 види такої взаємодії: нижчі форми, що виникають у зв'язку з інстинктами і безпосередньо зумовлені біол. структурою організму; цілісні форми, утвор. навичками і сприйманням; цілісні незворотні форми оперування, утвор. обраним дооперац. мисленням; вищі мобільні зворотні форми, утвор. операц. І., які можуть об'єднуватися у різні комплекси. Найвищого рівня розвитку І. досягає у віці 12–15 р. у зв'язку з формуванням т. зв. формал. операцій, що є основою гіпотетично-дедуктив. міркувань, уміння перевіряти правдивість суджень, свідомого контролю влас. думок. Спробу вивчення твор. компонентів І. зробили представники [гештальтпсихології](#) (М. Вертгаймер, К. Дункер), обґрунтувавши поняття [інсайту](#). В культурно-істор. психології І. розглядають як результат соціалізації й

культури, який складається під впливом низки чинників (застосування знарядь, осягнення знаків, соц. взаємодія). Автори числен. концепцій намагаються об'єднати у систему такі неоднозначні прояви індивід. відмінностей І., як компетентність, здатність швидко й легко набувати нові знання і вміння, розуміти заг. ідеї, порушувати і розв'язувати складні проблеми, засвоювати досвід, розуміти та долати суперечності, несподівані перепони, знаходити вихід із нестандарт. ситуацій, ефективно адаптуватися до склад. і мінливого середовища. Ці спроби ще не призвели до формулювання універсал. теорії, яка б охопила всі аспекти І. людини. Більшість дослідників відзначають, що природу й спрямованість І. не можна визначити без урахування особистіс. якостей, потреб, емоц. стану людини. У зарубіж. психол. концепціях І. розглядають не лише як механізм перероблення інформації, а й як механізм регуляції псих. та поведінк. активності (Л.-Л. Терстон); здатність індивіда до доціл. поведінки, рац. мислення та ефектив. взаємодії з довкіллям (П. Векслер); узагальнену здатність до навч. (Р.-Б. Кеттел та ін.); здатність досягати успіху, рівня заданих особистіс. стандартів, зумовленого конкрет. соц.-культур. контекстом (Р.-Дж. Стернберг); поєднання кількох функцій, здібностей, необхід. для виживання та успіху (А. Анастасі, С. Урбіна). У рос. і укр. психол. науці І. ототожнюють зі здатністю до дедукції й абстракт. мислення, розв'язання інтелектуал. задач ([О. Леонтьєв](#), [П. Гальперін](#), Н. Тализіна); стилем і стратегією розв'язання проблем ([В. Моляко](#)); ефективністю індивід. підходу до ситуації, що вимагає пізнав. активності (Д. Богоявленська); системою мисленнєвих здібностей (В. Соколов); формуванням нових пізнав. стилів (Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, О. Брушлінський); когнітив. ресурсами особистості, зумовленими специфіч. формами організації пізнав. досвіду, а також особливостями сприйняття соц. середовища (Л. Гурова, В. Дружинін, М. Холодна); становленням системи ментал. моделей світу та її функціонуванням ([М. Смульсон](#)). В останні роки набув популярності фактор. підхід, розроблений Ч.-Е. Спірменом. Розглядаючи І. як заг. розум. здібність, що визначає успішність виконання тестів, вчений виокремив груп. і спец. фактори. Згодом Л.-Л. Терстон розробив мультифакторну модель І., в структурі якої — 7 незалеж. первин. інтелектуал. здібностей (вербал. розуміння, мовленнєві, розрахунк. здібності, простор. сприйняття, асоціативна пам'ять, швидкість сприйняття, здатність до формулювання заг. висновків). Кубічна модель Дж.-П. Гілфорда містить 180 незалеж. інтелектуал. здібностей, кваліфікованих у 3-х вимірах: операції (пізнання, пам'ять, конвергентна і

дивергентна продуктивність, оцінювання), зміст (зображал., символіч., семантич. і поведінк. матеріал) та результати (елементи, класи, відношення, системи, типи перетворення і висновки). В моделі передбачено існування 120-ти факторів І., кожен з яких поєднує 3 умовні позначення, відповідні типу операції, формі пред'явлення інформації та одержаному результату. Найдосконалішою є модель Р.-Б. Кеттела, побудована на припущенні, що ген. фактор складається з 2-х заг. факторів — пов'язаного (т. зв. кристалізованого) і вільного (т. зв. плинного) І. Відповідно до цієї концепції, пов'язаний І. визначає сукупність знань та інтелектуал. навичок особистості, набутих нею в процесі соціалізації з раннього дитинства до завершення життя, і є мірою оволодіння культурою того суспільства, до якого вона належить, вільний І. визначає первинне накопичення знань, він не залежить від ступ. залучення до культури. Використання вільного І. для розв'язання людиною проблем призводить у результаті навч. до виникнення і розвитку пов'язаного І. Кожне використання здібностей — функції певних факторів. Їх поділяють на класи: центр. (заг.) здібності (зумовлені структурно-функціон. властивостями головного мозку і впливають на всі пізнав. процеси) — основа плинного І.; локал. (парціал.) здібності, пов'язані як з уродженою, так і набутою організацією сенсор. і мотор. зон мозку; фактори-операції — здобуті, або допоміжні пізнав. навички і спеціаліз. профес. навички, які набувають для досягнення певної мети, на відміну від центр. і локал. здібностей, вони більш пов'язані з культур. досвідом індивіда і тому формують кристалізований І. Два перші класи природно зумовлені, тому їх називають обмежувал. здібностями (до певної міри обмежують ефект навч.); третій клас — інструм. структури, які виникають унаслідок взаємодії центр. і локал. здібностей з культур. досвідом індивіда. Індивід. рівень факторів цих класів залежить від спадковості й середовища. З метою вдосконалення визначення І. за допомогою фактор. аналізу проведено дослідж., які довели залежність інтерпретації одержаних результатів від особливостей розуміння структури І. як склад. і багаторівневої системи факторів або здібностей. Рос. та укр. психологи пріоритетними вважають принцип єдності І., його зв'язок з особистістю. Значну увагу приділяють вивченню взаємозв'язку теор. і практ. І., їхньої залежності від емоц.-вольових рис особистості. Найперспективнішим підходом у визначенні цього феномену вважають інтегративні концепції. Дослідж. під керівництвом Б. Ананьєва були спрямовані на розкриття осн. аспектів індивід. розвитку людини та її І. на основі синтезу даних заг., диференц., пед., вікової, соц. психологій, психофізіології, а також за допомогою психодіагност. методів. Визначаючи І. як багаторівневу організацію пізнав. сил (психофізіол. процесів, станів і властивостей особистості), пов'язану з нейродинаміч., вегетатив. і метаболіч. характеристиками людини, Б. Ананьєв наголошував, що

І. входить до складу ядра потенціалів особистості. Його концепція І. знач. мірою є моделлю суб'єкта в цілому. Як і суб'єкт, І. існує в двох системах зв'язку: на рівні особистості представлений розум. здібностями, ерудицією, креативністю, на рівні індивіда — задатками розум. здібностей. У зв'язку з цим кожному психофізіол. функцію можна розглядати як задаток частк. здібності (сенсомотор., мнеміч., мисленнєвої). Зв'язки І. з різними сторонами життєдіяльності організму вивчають на основі гіпотези Б. Ананьєва про т. зв. ціну інтелектуал. напруження. Доведено залежність успішності інтелектуал. діяльності не тільки від мотивації та володіння операціями, а й від функціон. можливостей мозку й організму в цілому. Водночас інтелектуал. діяльність через реактив. фон інтелектуал. напруження впливає на життєздатність організму. М. Холодна визначила І. як форму індивід. ментал. (розум.) досвіду у вигляді наяв. ментал. структур, ментал. простору і ментал. репрезентацій дійсності. Виокремлюють 3 структурні рівні організації ментал. досвіду: когнітив., метакогнітив. та інтенціональний. Залежно від їхнього складу і будови спостерігають певні зовн. форми прояву інтелектуал. діяльності суб'єкта у вигляді інтелектуал. здібностей: конвергентні здібності, креативність, научуваність, пізнав. стилі. Критеріями оцінки І. може виступати система показників інтелектуал. розвитку особистості, до якої належать компетентність, ініціативність, творчість, саморегуляція, унікальність складу розуму. М. Смільсон феномен І. трактує як цілісне інтегроване псих. утворення, котре забезпечує породження, конструювання та перебудову особистіс. ментал. моделей світу і має міжфункціон. природу. Його провід. функціями є відображал., ціннісно-орієнтац. і прогност.-перетворювальна. При цьому інтелектуал. розвиток пов'язують з функціон.-структур. інтеграцією І., ампліфікацією і перетворенням ментал. моделей світу, якіс. змінами у змісті та операціях. Одним з ефектив. засобів розвитку І. М. Смільсон вважає інтелектуал. тренінг у вигляді системи впливів, технологій, спрямованих на досягнення відповід. змін у змісті й структурі І. індивіда, невідривних від заг. процесів особистіс. і когнітив. зростання. З розвитком теорій інформації, систем та вдосконаленням комп'ютер. технологій І. почали трактувати як пізнав. діяльність склад. систем, здатність до навч. і цілеспрям. перероблення інформації та саморегуляції.

Рекомендована література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Ленинград, 1968;
2. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование. С.-Петербург, 2001;
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. С.-Петербург, 2001;
4. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы

исследования. 2-е изд. С.-Петербург, 2002;
5. Смульсон М. Л. Психология развития интеллекту. К., 2003;

6. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: Учеб. С.-Петербург, 2006.

Р. О. Семенова

Бібліографічний опис:

Інтелект / Р. О. Семенова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12386>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).